

Prof. dr Solomon ADANJA:

UZ PISMA IZ LOGORA NA BANJICI

Među one kojima je rat na svirep način ugasio život spada i poznati beogradski lekar Dr Bukić Pijade. Osvrćući se na događaje od pre 30 godina, možemo samo iskreno žaliti što ovaj vredni i čestiti čovek, koji je duboko verovao u svoj poziv, pretpostavljajući naivno da će se na račun njega spasiti, nije stradao u prvom naletu kada i svi ostali Jevreji Beograda, već ga je zadesila sudbina od koje je najviše zazirao. Naime, znao je često da teši umiruće uzrečicom: »Nije teško umreti, teško je polagano umirati«. I tačno to ga je snašlo — umirao je polagano, mučno. Bio je osuđen da živi od jednog dana do drugog, neljudskim životom, svodivši svaki dan negativne bilanse svega što se oko njega dešava — a ipak se nadao, uzdao se da će izvući živu glavu. Umro je kao lekar Banjičkog logora i delio sve strahote života zatvorenika; pored sopstvene jadne sudbine on je proživljavao i tuđe nevolje.

Na početku svoga zatočeništva on je čak i želeo da umre, nije se plašio smrti, jer ju je u trenucima očaja smatrao rešenjem za svoju bezizlaznu situaciju. Njegove reči, napisane 21. XII 1942. godine u pismu upućenom jednom prijatelju, najbolje ilustruju njegovo duševno stanje: »... da ne dâ Bog nikome da je u mojoj koži — ni trenutno! Svi misle na izlaz, na slobodu — jedini ja to ne mislim, već samo da glavu izvučem. A kada bi ti sve znao, i kada bi sve video i kada bi tebi Crna direktiva, od koje se ne odstupa dosad, bila tako predočena, onda bi se moglo razumeti, šta znači biti na ovoj dubini na belom hlebu! Zato se koprcam u poslednje vreme. Ne bojim se smrti, gledao sam joj u oči. Znaju naši ovde šta sam izdržao i šta izdržavam. Nisam ni mlad, nemam i inače mnogo pred sobom...«. Međutim, kako su se događaji razvijali, kako su polako iza zatvorskih zidina dopirale vesti o polaganom gašenju, osipanju »velike nemačke imperije«, kod njega se sve izražajnije javlja volja za životom. Želeo je da dočeka kraj rata, da zagrlji opet svoje najmilije, jer nije smeo sebi da prizna da ima malo nade za ponovno viđenje. Zavaravao se raznim vestima, kako su Jevreji deportovani na

prinudan rad u Smolensk i tome slično. Svakim danom mu je organizam bivao slabiji, neotporniji, a svakim danom duh snažniji i željniji života. Svaka novost koja je krivudavim putevima — preko prijatelja — dospevala do njega napajala ga je novim životnim sokovima, svaki zalogaj hrane koji su mu prijatelji slali krepio ga je u želji: doživeti, sagledati, dočekati...

Pregršt pisama nije mnogo, ali nekako se iz njih mogu rekonstruisati crni dani banjičkog zatočeništva, mogu se složiti u celinu razne ljudske sudbine, koje su se ovde često i slučajno izukrštale, a nikada nisu ni dovoljno ispitane, jer su im se tokovi odjednom izgubili u opštem krvoproliću, koje je bilo svakodnevni događaj u toj kući smrti.

Evo tužne niti Bukićevog života, koji se prekinuo u Banjičkom logoru — on nije poginuo od metka, ni od bilo kakvog oružja, već od daleko ubojitije beznadežnosti, bolesti, iscrpenosti i sadiističkog izivljavanja neprijatelja nad logorašima. Putem saznanja stečenih iz kazivanja njegovih prijateljâ, preko njegovih tužnih, tragičnih pisama pokušavamo da rekonstruišemo, povežemo tu nit.

Mladost mu je bila vedra, rodio se u Šapcu u imućnoj građanskoj porodici, tu je završio osnovnu školu i gimnaziju. Po položenoj maturi uputio se u Beč, gde se upisao na medicinski fakultet. Posle stečene diplome ostao je u Beču na specijalizaciji iz ginekologije i akušerstva. Naoružan temeljnim znanjem, reputacijom ugledne evropske medicinske škole, po povratku u Beograd otvorio je ordinaciju i viđeni Beograđani su mu rado poklonili svoje poverenje i kao lekaru i kao čoveku. Stekao je vrlo brzo veliki ugled u društvu i mnoge prijatelje. Bio je obrazovan, komunikativan čovek, prijatne spoljašnjosti, vedre naravi, i ubrzo se uključio i u javni život grada. Biran je za funkcionera u Lekarskoj komori, zatim u Srpskom lekarskom društvu, postao je predsednik Sefardske jevrejske opštine u Beogradu. Bio je odličan govornik, sa izrazitim osećanjem za humor i nekim svojevrsnim šarmom. Još kao relativno mlad čovek stekao je među prijateljima veliku popularnost, a istovremeno i uvažavanje stručnih krugova.

Bio je uvek spreman da svakome pomogne kao lekar, kao čovek. Važio je za lekara koji dobro zarađuje, ali je svoju pomoć pružao često besplatno — i to u veoma delikatnim situacijama. Kada bi se njegova rođaka Vojka Demajo, viđeni aktivista Komunističke partije, obratila njemu da se hitno ukaže pomoć nekoj radnici, da se eventualno radnica, nesposobna da dovoljno zarađuje za život ili ugrožena da će izgubiti posao, oslobodi neželjenog materinstva, što je u to vreme bilo strogo kažnjivo, on je taj opasan poduhvat izvršio pod krajnje riskantnim uslovima na najvišem stručnom nivou i pomagao bez ikakve materijalne nadoknade. Poznato je da je u više mahova, na molbu partijskih

radnika pritekao fabričkim radnicama u pomoć pokazujući u tim prilikama nesebično zalaganje.

Godina 1941. snašla ga je isto tako nespremnog, kao i mnoge druge ljude iz njegovog kruga. Svakako je imao mogućnosti da zajedno sa ženom i decom iskoristi svoje razgranate veze i da se skloni u Italiju ili u neku drugu zemlju, ali on je iz dosta nejasnih razloga ostao, verovao je u svoje ranije stečene zasluge u ratu, u svoj renome odličnog stručnjaka i u svoje veze sa vodećim beogradskim porodicama, da će ga to ipak zaštititi od najgoreg. U eri najžešćeg progona Jevreja, on organizuje Jevrejsku bolnicu u nekadašnjem Domu staraca i starica u Beogradu. Mada je bolnica bila improvizovana, Bukić se bori da stvori pojedina odeljenja, bori se za krevete, opremu, sanitetski materijal, okuplja Jevreje-stručnjake za odgovarajuća odeljenja. Postavljen je i zvanično za upravnika Jevrejske bolnice u Beogradu. Te 1941. godine je zapravo počela i moja saradnja sa njim, jer nismo pripadali istoj lekarskoj struci, niti istoj generaciji. Na traženje Jevrejske bolnice, postavljen sam kao lekar, hirurg-urolog na čelo novoformiranog Hirurškog odeljenja. Imali smo samo ono najnužnije, ali smo primali bolesnike i trudili se da im pomognemo koliko je to u datim okolnostima bilo moguće. Dr Bukić Pijade je u više navrata apelovao na nas lekare, da ne napuštamo naša mesta, pozivao se na lekarsku etiku, na ljudsku dužnost i molio nas je da istrajemo. Jednom prilikom je zatražio od mene časnu reč da neću napustiti bolnicu ni pod kojim uslovima, već da ću u njoj ostati bez obzira na ono što se događa. Ponekad mi je ovakvo njegovo držanje bilo nejasno. On se revoltirao gledajući kako se bolnica iz dana u dan osipa, jer su i bolesnici, a i svaki član našeg prinudnog kolektiva činili napore da spasu goli život. Svima nama bilo je jasno kakva nas sudbina čeka, i niko nije želeo da dâ to obećanje da će da ostane!

Kada je izvršena sabotaža u Fordovoj garaži, okupili su sve Jevreje, odvojivši ih po profesijama, i zatim odbrojali 100 Jevreja, koje su još iste noći kao taoce streljali. Nemačka komanda je zahtevala da svi mi lekari budemo prisutni u Jevrejskoj bolnici kada se bude saopštila ta užasna vest članovima porodica i kada im se budu predavale lične stvari pobijenih talaca, radi — kako su Nemci izjavili — »pružanja pomoći« ojađenim srodnicima. Svima nama je tada već bilo jasno da niko od nas neće preživeti okupaciju i da je naše uništenje samo pitanje vremena. Svi smo počeli grozničavo da tražimo mogućnosti da bežimo iz ovog pakla. Ja sam uspeo jedne noći da se prebacim u Vojvodinu, a Bukić Pijade — kako sam kasnije čuo — ostao je u Jevrejskoj bolnici, sve dok je ona postojala, odnosno dok nisu sve Jevreje pobili ili odveli. Tada je prebačen u logor na Banjicu, gde je predano

i savesno nastavio da radi pod neobično teškim uslovima, pokušavajući da olakša sudbinu zatočenika. Do te mere je verovao u nepovredivost lekarskog poziva, da je smatrao mogućim da se do kraja rata zadrži na toj dužnosti. Njegova dalja sudbina može se nazreti samo iz pisama koja su sačuvana i izjava malog broja preživelih. Prvo njegovo pismo iz Banjičkog logora datirano je 20. oktobra 1942. godine, dakle u vreme kada više nema živih Jevreja u Beogradu, a posledenje pismo napisano je 19. septembra 1943. godine. Serija od 22 pisma tužno svedoči o uslovima pod kojima se polako gasio život ovoga izuzetnog humaniste. Pisma su odlazila i stizala preko specijalnih kanala, preko ljudi koji su imali pristup u Banjički logor.

Bukić Pijade radi od jutra do sutra ne štedeći sebe i pored svoje profesionalne preopterećenosti, nestašice lekova, loših higijenskih uslova, on mora da se nosi sa stalnim maltretiranjem od strane Gestapovaca i njihovih domaćih slugu.

Božidar Kovačević, koji je bio takođe zatočenik logora, ovako ga opisuje iz tih dana:

»Beogradski lekar dr Bukić Pijade bio je početkom novembra 1941. godine zatvoren sa dvesta drugova, akademika, književnika, profesora i drugih kulturnih i javnih radnika u logoru na Banjici kao talac zbog ustanka protiv okupatora u Srbiji. Iako mnogo zabrinut za svoju porodicu, koju je kasnije neprijatelj uništio, Pijade je u tamnici bodrio svoje drugove i bio jedan od najhrabrijih i najvernijih talaca. Da bi podržao raspoloženje, on je čak i pisao pesme, koje ovde saopštavamo, dodajući da su od lica, u njima pomenutih Siniša — prof. Siniša Stanković, Klema — inž. Klementije Bukavac, predsednik inženjerske komore, Boža — Božidar Kovačević...«.

Dobrivoje Dim. Branković iz Beograda, pišući o Bukiću, ovako opisuje njegovu aktivnost u logoru:

»Lekarski poziv omogućio je dr Bukiću slobodu kretanja i slobodu delanja. U svom radu pokazao je tada svu uzvišenost. Bio je na visini svoje dužnosti... i dalje... »Iskorišćavao je svoj položaj da stavlja obolelima takve dijagnoze, da kod nemačkog logorskog lekara stvori uverenje, da bolesnike sa dijagnozama koje je on davao, treba otpustiti iz logora. Mnogi su tako spaseni iz 'kuće smrti' zahvaljujući pok. Dr Bukiću...«.

Jednom prilikom pronela se vest po logoru da dolazi jedna škola Gestapovaca u logor na »obuku«. Dr Pijade je tada raportirao nemačkom SS lekaru Dr Jungu da je kod nekih bolesnika video simptome pegavog tifusa. Nemci su se uplašili i dolazak škole je odložen.

Banjički logor je imao dve ambulante, jednu za muškarce, drugu za žene, i Bukić je vodio nadzor i nad jednom i nad drugom.

Međutim i u pitanju veoma teških bolesnika, često do granice smrti pretučenih, presudna reč je uvek pripadala upravniku banjičkog logora, zloglasnom Vujkoviću. Samo je on imao pravo odluke ko koliko može da boravi u ambulanti. Političkim zatvorenicima nije uopšte dopuštao da borave u ambulanti, bez obzira na njihovo zdravstveno stanje, jer i pored neljudskih uslova života, u ambulanti je bilo nešto podnošljivije, s obzirom na to da je bilo kreveta, slamarica i ćebadi. Hrana je, međutim, bila ista za sve zatvorenike. Kad bi nedeljno jednom SS lekar Dr Jung obilazio logor na Banjici, zavladao je strah, jer tim obilascima su obično sledila streljanja. Lekova nije bilo sem aspirina, glikoze, kalcijuma — i to u nedovoljnim količinama. Ponekad su stizali lekovi u paketima, i oni su se sakupljali i delili preko banjičke partijske organizacije posredstvom Bukića Pijade. Tuberkulozni bolesnici su lečeni samo kalcijumom. U ambulanti logora, zajedno sa dr Pijadeom, radila su lekari dr Sveta Živković, dr Žarko Fogaraš, dr Branka Cvetković, jedina žena koja je radila kao lekar u logoru, i dr Švarc, a kao bolničari slikar Miloš Bajić, Ela Potočnik i partizanka Sava.

Boravak u ambulanti imao je i to veliko preimućstvo što je ona bila u krilu zgrade koje gleda u pravcu glavnog ulaza, tako da su zatvorenici koji su se zatekli u ambulanti, mogli za trenutak da vide svoje bliske, kada bi oni donosili pakete. Dr Pijade je vodio računa i o ovoj okolnosti i uoči srede — dana određenog od logorske uprave za posete — on bi dovodio »bolesnice« u ambulantu i one bi kroz prozor ugledale svoje najmilije. Dr Nada Čalić i Jelena Vasiljević u svojim sećanjima na Banjički logor ovako opisuju Bukića Pijade:

»... onako star i izmučen, u belom mantilu, koji mu je redovno dostizao do cipela, sa beretkom na glavi, bio je neobično mila i draga pojava za nas zatvorenike. Za vreme svojih svakodnevnih lekarskih poseta zatvoreničkim sobama, brižno je prilazio bolesnicama, koje su se obraćale za pomoć, a uz to je koristio priliku dok su pojedine zatvorenice zagovarale ključara na vratima, da ispriča po koju novu vest, da pruži reči utehe i ohrabrenja. Uvek je sa žalošću i tužnim osmehom prilazio Jeleni Četković, kojoj je povređena kičma u policiji i koja se zbog ovoga mnogo mučila, ali koju nikada nije mogao odvesti u ambulantu, jer je to Vujković izričito zabranio. Isto tako nije nikada mogao odvesti ni Kristinu Kovačević, kožarsku radnicu, starog beogradskog proleterskog borca, koja posle strahovitog mučenja u Specijalnoj policiji nije mogla nikako da se oporavi — jer je i ona bila stara 'znanica' upravnika Vujkovića. Ali dr Pijade nikada nije ušao u našu sobu, a da ne priđe njoj, da je zapita kako joj je, da joj pruži aspirin ili nekoliko kapi valerijane. Prolazio je sobom od

jedne do druge, i ako je kojoj imao da isporuči vesti od kuće, dobijene kanalom, pravio se kao da je pregleda, pipao puls, merio temperaturu, jer je ključar budnim okom pratio njegovo kretanje. Za svaku je imao utešnu reč, a često je znao očinski da pomiluje koju omladinku uvek govoreći: 'Sve će biti dobro'. Nikada nećemo zaboraviti njegovo tužno i izmučeno lice, koje je bilo ozareno radosnim osmehom, kada je jednog dana ušao u našu sobu i tihim glasom rekao: 'Devojke, dobre vesti nosim! Gestapo je zabranio dalje streljanje žena, sve ćete ostati žive!'«.

Naravno, ova se vest nije obistinila, kao ni jedna njegova kasnija nada, kada je sav srećan objavio da je čuo kako će Nemci partizane priznati kao zaraćenu stranu. Sav ushićen govorio je: »Dolazi jedna grupa zarobljenih ranjenih partizana, Dr Jung je naredio da se dve sobe okreće, da se u njih unesu kreveta sa slamaricama i da se ranjenici leče«. Naravno, svi su na Banjici počeli da skupljaju hranu iz paketa, lekove, cigarete, rublje, zavojni materijal za zarobljene partizane. Žene su cepale svoje bluže da bi nešto mogle da daju ranjenim drugovima, i zaista je postupak prema njima bio nešto blaži nego prema ostalima. Partizani su se polako oporavljali — da bi ih Nemci odmah po njihovom oporavku sve izveli na streljanje.

Dr Nada Čalić i Jelena Vasiljević sećaju se sa najvećim pijetetom Bukića Pijadea i svega što je činio za njih. Često je delovao veoma sabran, smiren, a šta se skrivalo u njegovoj duši to pokazuju pisma, koja je upućivao svome prijatelju Đ., prema kome je gajio osećanje duboke zahvalnosti i smatrao da pred njim može da bude iskren i ne mora se savlađivati. U jednom od pisama, upućenom svome prijatelju 20. X 1942. godine, ogorčeno piše o dvoličnom držanju gestapovskog lekara Dr Junga, koji je posle jednog pokušaja intervencije u korist Bukića na kompetentnom mestu izjavio da ga ne zna i da ga se ne može setiti iz logora:

»...ne poznaje me, to je njihov manir, i ima značaja naročito radi toga što me i suviše dobro zna, što sve ovde vodim, što sam jedini lekar u logoru sa nekom vrstom centralne bolnice za sve logore i apsane i što on često paradira organizacijom koju sam ja sproveo, što sve inspekcije vrši u mom prisustvu, što uvek naglašava, da je spokojan jer sam ja ovde...« Bukić u svom poštenju prosto ne može da shvati da to nisu ljudi i rasuđuje kao ispravan čovek, pa se zgražava nam amoralnim ponašanjem jednog SS-ovca, koji svaki put govori drukčije. Koliko je naivan vidi se iz ovih redova upućenih prijatelju Đ.: »...I da se ipak na neki način nagovesti da bi D. (to je neki zajednički prijatelj od koga Bukić očekuje spasonosnu intervenciju) trebao reći da bi moje pogubljenje — kako se to samo lako izgovara — ipak izazvalo

neku reakciju, koja ne ide ni Nemcima baš u prilog, — ili tomu slično...«

Početkom januara 1943. godine on tužno piše: »... Skoro retko koji dan prođe bez grozote. Prekjuče opet preko 20. Srce ti se cepa i već nestaje daha. I na koji način, cinički, mirno...« ili »... ovde se bezmalo iz dana u dan nastavlja pakao. Juče opet grozan dan. I devojke sad. Šta da ti opisujem. Tu smo na gomili pa samo zahvataju po stotine. Kao na klanici. Zar se to nigde, ni na strani, ne zna? »U istom pismu malo niže dopisuje sav zabrinut »uništi pismo, uništi pismo« — dva puta!

Maja meseca 1943. obuzima ga opet strašna sumnja da mu porodica nije pošteđena onog najgoreg, iako stalno uverava samog sebe da je kćerka dobro u Splitu a žena i sin na radu u Smolensku. Evo šta piše: »... moje raspoloženje je nesavladivo. Razdire me i ubija bol za svojima. Pusti me da zavrištim. Po cele noći ne trenem, deca mi i žena pred očima, sve bliže, sve nametljivije. Šta li je veliki Bože sa njima? Jesu li živi, kakovo li je tek njihovo mučeništvo? I nikako ni traga ni glasa...«

Svaka vest sa fronta, svaki nemački poraz uliva mu novu nadu: »... ali — eto i jučerašnje tvoje sjajne vesti, i drugi nagoveštaji, pa se probudila nada, da se doživi jednom kraj najotrovnijoj aždaji. Pa želja: da vidim svoje. Pa ne marim neka se umire. Eto zašto se koprcam, ako se može da se spasem...«, a u narednom pismu ovako: »... poslednjih dana je bilo malo mirnije ovde — do prve prilike! Ali je strahovito sumorno i potišteno. Poneka soba — jeza me hvata kad uđem, jer su nestali oni koji su sve vreme sa mnom. Divni ljudi! I preko 60 devojaka (dece) i žena u dva dana. Cvet naš, divne mladosti. (Uništi pismo). To se ne dá shvatiti, ni u svojoj duši srediti.«

Pismo napisano 18. avgusta 1943. godine zvuči kao vapaj, u njemu nabraja svoje prijatelje, poznanike koji su dan ranije likvidirani: »... pa sve majke, deca jevrejska! Vriska je bila dečija, da ti srce razdire — valjda oko 40. Zaista se dah zaustavlja i čovek se pita: dokle će ovo strahovito klanje i mrcvarenje? I sve to uz meze, vino i uz jedan pakleni cinizam, da se krv ledi u žilama...«

Celo vreme Bukić piše svome prijatelju Đ. da mu je probava potpuno poremećena, da ima bolove i da se plaši jer nema odgovarajuće lekove. Skoro u svim svojim pismima traži sredstvo za čišćenje, jer se nada da će mu se zdravstveno stanje posle uzimanja određenih lekova malo popraviti. Mora da se mnogo mučio zbog oskudne i jednolične ishrane i trpeo jake bolove, koji su postajali sve žešći. I pored toga piše prijatelju da ne šalje učestalo pakete, da će dobivene količine bolje rasporediti, jer ne želi da ga optere-

čuje dolaženjem u logor i izlaže izvesnom maltretiranju, koje je neizbežno prilikom predaje paketa.

Koliko je pored svih svojih nedaća u suštini nesvestan situacije u kojoj se nalazi, pokazuje njegovo uzbuđenje, kada je pročitao da se zajedno sa ostalom jevrejskom imovinom prodaje i njegova porodična kuća. U poslednjem pismu od 19. IX 1943. godine on piše: »... Možeš misliti kakav je to šok bio za mene kada pročitah na prvom mestu da se prodaje moja kuća... pored groznih ataka od kojih mi već grbača puca, još i to svojim očima pročitati: da se tvoj dom prodaje, koji je znojem pošteno stečen, i gde svaka cigla nosi pečat moje sirote žene; u kome smo gledali rezultat i našeg rada i našu smirenost u starosti, podizali svoju decu itd. — to se ne dá izreći. Taj je dan bio jedan od najgroznijih za mene...« Bukić u suštini sigurno ne žali za samom kućom kao imovinom, nego kuća u njegovoj namučenoj psihi predstavlja simbol mogućnosti okupljanja porodice i on sa užasom gleda kako ta poslednja spona sa starim životom izmiče. Otuda valjda i taj strašan revolt — baš zbog kuće.

Posle ovoga pisma, više ne dolazi ni jedno njegovom prijatelju Đ. Iz zabeležaka Dr. Žarka Fogaraša, lekara iz Pančeva, saznajemo pojedinosti o poslednjim trenucima Dr Bukića Pijadea:

»... ako se ne varam jedne nedelje 19. septembra 1943. godine, Italija je bila već kapitulirala, stari Pijade me poveo između 10 i 11 sati u sobu i rekao mi da se ne oseća dobro. U tome je došao jedan narednik Nedićeve državne strae da mu Dr Pijade previje nogu — mislim i da donese i odnese neke vesti napolje. Dr Pijade me je zamolio da previjem toga narednika, jer njemu nije dobro. Preživši narednika, izašao sam napolje, ostavivši ga tako da bude nasamo sa starim doktorom i da izmenjaju saopštenja. Međutim, kada sam se vratio, doktor je ležao modar sa penom na ustima. Stao sam kao gromom poražen, brzo sam pozvao Dr Živkovića da mi pomogne. Dr Živković i Dr Đelineo skočiše sa sedišta i začas smo bili u bolesnikovoj sobi. Ali on je već bio mrtav...«

Umro je ne sačekavši dan oslobojenja — možda i bolje, jer nikoga ne bi više našao od članova svoje porodice. Niko nije imao snage i hrabrosti da mu prizna da su mu žena i sin utovareni u kola — dušegupku zajedno sa ostalim beogradskim Jevrejima i da su ugušeni, otrovani. On je do poslednjeg trenutka verovao ili se zavaravao da su na prinudnom radu u Smolensku, takođe nije saznao ni za sudbinu svoje kćeri Lucije o kojoj su kružile razne vesti kao, na primer, da je bila u Splitu. Bukić je navodno primio u logoru u dva maha pisma od svoje kćerke, koja su preko specijalnih kanala dospela u Beograd. Ustvari njegova kći Lucija bila se sklonila u Kuršumliju, gde je neko vreme živela u kući tamošnjeg predsednika opštine, ali se odselila i nastanila privatno

u jednoj sobi. Još kao mlada devojka bila je uključena u radnički pokret. Kao studentkinja u Frankfurtu, gde je kod profesora Grosmana studirala političku ekonomiju, ona se upoznala sa Veselinom Maslešom, koji je imao veoma velikog uticaja na nju. On je mladu Luciju Pijade uključio u radnički pokret i po povratku u Beograd ona se odmah povezala sa pokretom i radila u njemu kao aktivistkinja. Obilazila je fabrike, razgovarala sa radnicama, što je u to vreme bio jedan od vidova agitacije među njima. U to vreme saradivala je sa Zagorkom Pavlović i sa drugim aktivistkinjama Beograda. Kao član aktiva studenata učestvovala je na sastancima i izvršavala zadatke. Kasnije se udala i bila je preokupirana svojim neuspelim brakom, koji je napustila narušenog zdravlja. Po izbija-nju rata nije smela da ostane u Beogradu i zato je otišla u Kuršumliju. Prema nekim vestima tražili su jednog partizana, koga je ona skrila, i tako joj je policija ušla u trag. Partizan je uspeo da iskoči kroz prozor u trenutku hapšenja, što je pokušala i ona da uradi, ali su je uhvatili i odveli u zatvor. Ne zna se ime toga čoveka koji je pobegao, i pretpostavlja se da je u ratu poginuo. Nju su izveli na streljanje — ne zna se tačan datum. Prema jednoj priči koja je kružila u Prokuplju, kada su je izvodili na streljanje, držala se dostojanstveno, ali je molila da joj ne pucaju u glavu, jer želi da je otac pozna, kad je jednog dana pronađe. — Bukić to srećom nikada nije saznao. Bio je već tada zdravstveno uništen, teškim radom iscrpljen, pothranjen. Do poslednjeg daha radio je predano, ne izdajući ni u najgorim trenucima svoj humani poziv. Sve do kraja nije hteo da prizna da nema nade, iako je doživljavao teške krize o kojima svedoče njegova 22 pisma, iako je na momente jasno sagledavao da nemački okupator i njegove domaće sluge sistematski čine sve da masovno unište zatvorenike — prosto da niko ne preživi, da ne ostave svedoka ovoga užasa. Uvek je za svakoga imao lepu reč, reč utehe. Optimizam je kod njega uvek pobeđivao. Svestan koliko su njegove šanse male, on je istrajao do kraja verujući u bolje dane, priželjkujući slobodu, viđenje sa svojim najmilijima, radio je mehanički, bez snage, bez zdravlja, nekako je trajao u tom opštem bezumnom paklu masovnih streljanja i uništenja. Ne znamo da li je ostavio neku usmenu poruku... možda onom naredniku?... ali ceo njegov život, kao i život svih onih koji su ga završili u logoru na Banjici, jeste jedna poruka, nada u bolje dane, koje on, na žalost, nije mogao da doživi.

IZVODI IZ PISAMA BUKIĆA PIJADE*

18/I—1942
ponedeljak

Dragi moj Đ.

.....

Vesti sam našim pročitao, i dao bi Bog da je dalje ovako. Sve naše nade su onamo, odakle ima da nam dođe spasenje. Samo otuda, sve drugo je iluzija, ukoliko nije gadost. Ono što si mi javio o saopštenju Đ. Tvojim sestri uteha je. Ali, dragi Đ. oni govore obećavaju pričaju i — delaju kako oće. To mi ovde svaki dan vidimo. Najmerodavniji smešeci kaže: Dobro stoje Vaše stvari, ići ćete kući (recimo: nekome), a sutra dan nema ga. Ipak neću da budem skeptik i večiti pesimist, ali držim da se to mora sa višeg mesta nekako legalizovati. Obećanja njihova ne znače baš ništa. Od Acov. preko Jov. očekujem nešto, odatle pre nego nešto sigurno može da se stvori. Vidiš, pored sve t. zv. garancije dr Junga, on nije hteo moju molbu, koju je Fridrih lično uzeo i za nju se zauzeo da primi. Veli, dovoljno je što kažem, nema šta da se plaši on nam inače treba, itd.

.....

Utorak 20/X 1942

Dragi moj Đ.

Mnogo je značilo tvoje jučerašnje pismo. Naročito radi objašnjenja koje si imao na vest sa dr Jungom. Ne poznaje me. A to je njihov manir, i ima značaja naročito radi toga, što me i suviše dobro zna, što sve ovde vodim, što sam jedini lekar u logoru sa nekom vrstom centralne bolnice za sve logore i apsane i što on često paradira organizacijom koju sam ja sproveo, što sve inspekcije vrši u mom prisustvu, što uvek naglašava, da je spokojan jer sam ja ovde, uvek mi izjavljuje svoje poverenje, dozvolio meni, jedinom u logoru, da primam pakete, dozvolio pušenje, slobodu kretanja i ulaz u sve sobe i 4/najdelikatnije, dodir sa svima i l.d. i 2d. i što najzad tvrdi uvek: da se meni neće ništa desiti, da mi je glava sigurna. Nikoga bolje ne poznaje od mene i niskim nije ovde toliko u dodiru! Pa ipak me ne poznaje. Objašnjenja ne treba.....

.....

Jevrejima ide zlo, sve što nađu i dovedu-ode u nedođin. Neki dan Flajšer Beno sa porodicom, koji je godinu dana bio slobodan. Doveden sa ženom i-svršeno. Šta da ti kažem, ni u paklu nije paklenije. Grozno je gledati samo malu dečicu sa majkama i odojčad kako se odvođe na klanicu... Oće li biti kraja? Neka nam Bog bude u pomoći. Pismo uništi! Tvoje je uništeno.

* Pisma koja u svom radu spominje prof. Adanja i iz kojih dajemo izvode bila su upućena Đorđu Bibi (Biba), trgovcu iz Beograda (radnja mu se nalazila na uglu Karadžićeve i Knez Mihajlove ulice u zgradi Francusko-srpske banke). Na njega se odnosi oslovljavanje »Dragi moj Đ.«

15. XII 1942.

Dragi moj Đ.

Ne umem da ti kažem u kakvom sam raspoloženju. Rečnik ne poznaje reči da označe stanje u kome se čovek mog položaja može nalaziti. Tvoje pismo mi je donelo puno nade; nekoliko zračaka se probiše kroz gustu otrovnu tminu. A ja ti sada lebdim između izgleda na nadu i nekog i meni, a i nikome nepoznatog osećaja koji liči na zahvalnost, ali nije to. Dublje i mnogo prostanarije je to što osećama prema tebi. Ti to možeš svojim drugarskim, bratskim njuhalom samo naslutiti. I to je dovoljno, jer bi moje naprezanje da ti približno kažem šta sve osećam, možda samo obesvetilo onu privrženost i odanost koje nose tebi sve što u mojoj duši za tebe plamti, za tebe i za Tamaru. Neka to Bog vidi i neka Bog tebi vrati, ako ja i moja deca to ne bismo boli u stanju da ti uzvratimo. Ali ja se nadam da ćemo doživeti i taj trenutak, nadam se posle tvog pisma, koje mi je donelo i uzdanje i života...

.....

21. XII 942
ponedeljak

Dragi moj Đ.

Mnogo si me umirio poslednjim redovima. Ne znam kako da kažem hvala. Uzbudio sam se, ali sam umeo po tvom savetu i u ovom pravcu da se savlađujem. Sve je bilo dobro i povoljno sve daje dobre nade na dobar ishod. A treba da ih razumeš. Da neda Bog nikome da je u mojoj koži-ni trenutak! Svi misle na izlaz, na slobodu, — jedini ja na to ne mislim, već samo glavu da izvučem. A kada bi sve znao i sve video, i kada bi tebi ta crna direktiva od koje se ne odstupa do sad, bila tako predočena, onda bi se moglo razumeti, šta znači na ovoj ..urini na belom hlabu! Zato se koprcam u poslednje vreme. Ne bojim se smrti gledao sam joj u oči. Znaju naši ovde, šta sam izdržao i šta izdržavam. Nisam ni mlad, nemam ni inače mnogo pred sobom. Ali, —eto i jučeranje tvoje sjajne vesti, a drugi nago-veštavaju, pa se probudila želja, da se doživi jednom kraj najotrovnijoj aždaji. Ta želja: da vidim svoje: Pa posle ne mari, neka se umre. Eto, zašto se koprcam, ako se može da se spasem. Rekao sam ti u dve reči, a roman bi se mogao pisati sa najžalosnijim poglavljima.

Molim te dragi moj Đ. da mi ne zameriš što neki put zanovetam, a možda izleđa i da zakeram. Imam i suviše gorka i teška iskustva za vreme svojih stradanja. Pa bih sada želeo, kada je stvar tvojom beskrajnom do-brotom pošla putem punim na izgled da sve učinimo da se ništa ne propusti.

Dragi moj Đ.

Neka je pre svega Tamari i tebi srećan praznik Božić. Neka bi se na dan rođenja Boga-čoveka razbudile i osnažile nade i uzdanja naša: da će nastati kraj stradanjima čoveka i da će se ponovo roditi ljubav i bratstvo među ljudima. Hristos se rodi!

.....

Subota, 15/V 1943.

Dragi moj,

Pre svega molim te da obratiš najveću pažnju na one koji ti dolaze za informacije i kojima ih daješ, jer je satanska mreža razapeta u špijunske svrhe. Tačno se zna ko je odlazio kući pok. Voje Đ. radi izveštaja. Imam specijalnog razloga da te na ovo sve upozorim, jer se može kontrolisati tvoj odlazak prijatelju.....

.....

Ovde se bezmalo iz dana u dan nastavlja pakao. Juče opet grozan dan. I devojke sad! Šta da ti opisujem. Tu smo na gomili pa samo zahvataju, po stotine. Kao na klanici. Zar se to nigde, ni na strani, ne zna? Šta je Katinska šuma prema ovome?!

(Uništi pismo! Uništi pismo!)

Vesti su dobre. Koprcaju se bljutavi komentarima o gubitku Apr. Gore su prošli nego što su mislili. Ima Boga! Da li će sada ići malo brže? Šta ima drugo naročito? Moje raspoloženje je nesvladljivo. Razdire i ubija bol za svojim. Pusti me da zavrištim. Po cele noći ne trenem a deca mi i žena pred očima. Sve bliže sve nametljivije. Šta li je, veliki Bože sa njima? Jesu li živi. Kako li je tek njihovo mučeništvo? I nikako — ni traga ni glasa! Gospod Bog neka se smiluje na njih na sve nas!

Subota 5—VI—1943

Dragi moj Đ.

.....

Poslednjih dana bilo je mirnije ovde— do prve prilike! Ali je strahovito sumorno i potišteno. Poneka soba jeza me hvata kad uđem, jer su nestali oni koji su svo vreme samnom. Divni ljudi! I preko 60 devojaka (decc) i žena u dva dana! Cvet naš, divne mladosti... (uništi pismo) To se neda shvatiti, i u svojoj duši srediti. A Milorad nam je stalno pred očima. Ova ogromna tragedija jednog nevinog čoveka u najmanju ruku izlišna, nikome potrebna, jedino paklenim sadizmom objašnjiva-potresla nas je do u srž! I nema i ne može biti smirenja..

.....

Na duhove 13/VI 1943
nedelja

Dragi moj Đ.

Duhovi su vedar praznik, a kod nas je sve crno i mračno. Pa ipak znamo da su Duhovi! Kad bi ti mogao samo da proviriš u ovo logorsko »raspoloženje« naročito posle ovih sumljivih desetkovanja, da vidiš ova lica... ali, da ostavimo to za danas, bar da tebi i T, ne kvarim ono malo prežničnog raspoloženja.— Pa u ovim danima nestade nam, kako videh iz novina, i našeg majstora Mike! Možeš misliti, kako je to uticalo na mene. Ode nam iz već osakaćenog društva i ova krupna figura, ogroman i kao naučnik i kao čovek. I kao naš prijatelj. Gde naći zamenu za ovakvog diva i gorostasa uma i srca? Gde potražiti utehe? Molim te, dragi moj Đ. ako ti je moguće da njegovoj sestri i prof.Žiki dostaviš i moje saučešće, odavde iz ove crne kuće.

Promena naročito velikih poslednjih dana nije bilo ovde, mada je sve iznemireno. Sve se teže podnosi, i svi upiru oči u nebo-izgledajući spas otuda. A kraj je dalji, pored pojedinačnih povoljnih vesti. Ako nešto više znaš— javi, jer se i za slamku vatamo.

.....

Greške u pisanju se nalaze u samim originalnim pismima.

LITERATURA

1. »Svetli tragovi jednog herojskog mučenika« — Dr Bukić Pijade: Tri pesme iz logora na Banjici. Dobrivoje Dim. Branković: In memoriam dr Bukića Pijade.

Dr Žarko Fogaraš: Mučenik dr Bukić Pijade na Banjici — Jevrejski almanah 1957—1958; izdanje Saveza jevrejskih opština Jugoslavije str. 116—121.

2. Aron Alkalaj: Dr Bukić Pijade; Jevrejski almanah 1968—1970; izdanje Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1970. str. 49—54.

3. V. Cenić, Lj. Zečević, M. Milić, S. Begović: Banjica, Beograd, 1967, str. 183. i sl.

4. L.K.: Šta je istina o dr Bukiću Pijade? — Jevrejski pregled 11—12/1974. Beograd str. 76—77.

5. Šta je istina o dr Bukiću Pijade? — Jevrejski pregled 1—2/1975. str. 63.

Summary

In this contribution Colonel Professor Dr. Solomon Adanja presents the portrait of Dr. Bukić Pijade and introduces him as a man, a physician and a public worker. Dr. Bukić Pijade was in charge of the ambulance of the Banjica concentration camp where the majority of inmates was killed. Eventually Dr. Pijade met the same fate. The writing of Dr. Adanja is accompanied by fragments from letters Dr. Bukić Pijade had sent out from the camp through illegal channels to one of his friends. These letters serve to account not only of the personal sufferings of Dr. Pijade but also of the atmosphere of despondency in the camp, as well as of the exposure of the inmates to the whimsical tortures inflicted upon them by the members of the Gestapo.

Dr Bukić Pijade

Vojaske 20/X/1912

Zdravo

U ovom je trenutku u koje je po
 juru i onako nepredviđeno patiti
 od jake bolesti koja je u ovom i kod
 da o njemu ne mogu reći ništa jer
 bez obzira na to, u ovom trenutku ne
 mogu reći ništa više nego da je
 to nešto što se može dogoditi i
 kod ljudi koji su u najboljoj zdravstvenoj
 situaciji. U ovom trenutku ne mogu
 reći ništa više nego da je to nešto
 što se može dogoditi i kod ljudi koji
 su u najboljoj zdravstvenoj situaciji.
 U ovom trenutku ne mogu reći ništa
 više nego da je to nešto što se može
 dogoditi i kod ljudi koji su u najboljoj
 zdravstvenoj situaciji. U ovom trenutku
 ne mogu reći ništa više nego da je to
 nešto što se može dogoditi i kod ljudi
 koji su u najboljoj zdravstvenoj situaciji.

Jako je zanimljivo i zanimljivo
 da u ovom trenutku ne mogu reći ništa
 više nego da je to nešto što se može
 dogoditi i kod ljudi koji su u najboljoj
 zdravstvenoj situaciji. U ovom trenutku
 ne mogu reći ništa više nego da je to
 nešto što se može dogoditi i kod ljudi
 koji su u najboljoj zdravstvenoj situaciji.
 U ovom trenutku ne mogu reći ništa
 više nego da je to nešto što se može
 dogoditi i kod ljudi koji su u najboljoj
 zdravstvenoj situaciji. U ovom trenutku
 ne mogu reći ništa više nego da je to
 nešto što se može dogoditi i kod ljudi
 koji su u najboljoj zdravstvenoj situaciji.

210 K. 24 ka-1/12

Prva i poslednja strana jednog pisma Bukića Pijade

Logor na Banjici, ulaz

Metode mučenja u logoru na Banjici